

Az ipar térszerkezetének sajátosságai a Központi Régióban az 1990-es években

KISS EDIT ÉVA¹

Bevezetés

A rendszerváltozás után az iparban is csakúgy, mint az élet minden területén óriási változások kezdődtek. Átalakult a cégek belső struktúrája, sok új cég létesült, míg másokat bezártak vagy átszerveztek, módosult az ipari beruházások iránya és volumene. Mindezek az ipar szerkezetét, térbeli struktúráját és térkapcsolatait sem hagyták érintetlenül. Lényegében ezeknek az alaposabb vizsgálata volt a legfőbb célkitűzése „Az ipar szervezeti és strukturális átalakulásának földrajzi térkapcsolatai a Központi Régióban” c. kutatásnak², amelynek lebonyolítására 1995 és 1998 között került sor. A project azon legfontosabb tapasztalatait foglalom össze ebben a tanulmányban, amelyek a Központi Régió iparának térszerkezeti változásaihoz kapcsolódnak. Így ez a munka az OTKA keretében végzett kutatás „részbeszámolója” is egyben.

Elméleti megközelítés

Az elmúlt évtizedekben, különösen az 1970-es évektől a fejlett nyugati nagyvárosok ipara és ipari területei releváns változásokon mentek keresztül, amelyeket a leggyakrabban az újrastrukturálódás, az átalakulás, a dezindusztrializáció fogalmaival jellemeznek. Ezen változások okai az akkori világgazdasági változásokban keresendők, de RODWIN, L. más tényezőket (pl. a nemzetközi verseny éleződése, a kutatás és fejlesztés kumulatív hatása) is megemlített, amelyek felgyorsították azokat (RODWIN, L. 1991). A változásoknak térbeli konzekvenciái is vannak, ami lokális szinten többek között azt jelenti, hogy módosult az ipar elhelyezkedése, az ipari területeknek a nagysága és funkcionális hasznosítása, amelyeket már többen leírtak (CAMAGNI, R. 1991; DOLING, J. et al. 1994; MACHIMURA, T. 1992; PARKINSON, M. 1991; TAKEUCHI, A. 1985).

Ugyanakkor a kelet-európai nagyvárosokban ezek a folyamatok jóval később kezdődtek és csak 1989 után erősödtek fel, amikor a gyökeres politikai változás utat nyitott a gazdasági és társadalmi reformoknak. Azóta már több tanulmány (GRITSZAI, O. 1997a; KISS É. 1993; KORCELLI, P. 1995; KOREC, P. 1997; MISZTAL S. 1997)

¹ MTA Földrajztudományi Kutatóintézet. 1112 Budapest XI., Budaörsi út 43–45.

² A kutatás az OTKA támogatásával folyt (nyilvántartási szám: F016238), amelyért ezúton is köszönetet fejezem ki.

is megjelent az ipar átszerveződéséről, megújulásáról, amelynek üteme, éppúgy mint más gazdasági folyamatoknak a fővárosokban a legintenzívebb (GRITSAI, O. 1970b).

Az újrasztrukturalódás fogalmát sokféle összefüggésben lehet használni. Jelenthet egyfelől általános strukturális változást a politikai, gazdasági és társadalmi szervezetekben, másfelől a társadalom különböző szektorainak a fejlődése is érthető alatta (VIRKKALA, S. 1994). A folyamatot néha a történelmi fejlődéssel is kapcsolatba hozzák, amely szünetekkel különböző fázisokra osztható (VIRKKALA, S. 1994). Tulajdonképpen az egyes fázisok (szakaszok) tekinthetők a stabil periódusnak, míg a közöttük levő „szünetek” az átmenet időszakai, amikor az újjászervezés, az újrasztrukturalódás folyik. Ebben az értelemben tehát Kelet-Európa a „szünet” állapotában van, amit a krízisek jelentkezése, valamint a régi és új rendszer közötti verseny jellemez (SOJA, E. 1987). Ugyanakkor mások két egymással ellentétes (destruktív, ill. konstruktív) trend egységként értelmezik azt (HAMILTON, I. F. E. 1995).

Az újrasztrukturalódás térben és időben és különböző szinteken zajlik, amelyet ez alkalommal részletesebben lokális szinten vizsgálunk, hogy az iparban lejátszódó és az iparra ható folyamatok tükrében hogyan változott a főváros és tágabb térsége, Pest megye – annak is elsősorban néhány nagyobb városa – iparának a térbeli elhelyezkedése. Azt is vizsgáljuk, hogy mi lett a sorsuk az egykori ipari területeknek, hogyan hasznosulnak, továbbá, hogy mindezek hogyan hatnak a városok térszerkezetére, funkcionális tagozódására. Ahol lehetséges arra is utalunk, hogy az itteni folyamatok mennyiben hasonlítanak az Európa más városaiban tapasztaltakhoz.

Módszertani kérdések

A tanulmány alapjául egyrészt a cégkatalógusok és cégközlönyök adatai szolgáltak, amelyeket többnyire kartografikusan dolgoztunk fel. Másrészt szintén nagyon fontos forrása volt a térbeli változások feltárásának az 1998-ban lebonyolított felmérés, amely a főváros és a Pest megyei városok ipari területeinek feltérképezésére irányult. A terepbejárás során az volt a legfőbb célkitűzés, hogy minél alaposabban felfedjük az iparban zajló reformok területi konzekvenciáit, azaz milyen változások következtek be az ipari területek méretében és funkciójában az elmúlt évtizedben.

A vizsgálat kiindulópontját a főváros esetében a belterület 1 : 20 000 méretarányú, 1995-ben megjelent térképe adta, amely a tradicionális ipari területek zömét (90–95%-át) ábrázolta. Ez alapján kerestük fel az egyes ipari területeket, amelyek döntően a városközpont és a külső kerületek között, az ún. második munkahelyi vagy vegyes funkciójú övezetben foglaltak helyet. A változások regisztrálásával összefüggésben számos probléma is felmerült (pl. a tulajdonviszonyok rendezetlensége a gyárterületen belül, a nem létező, fantom cégek gyakori előfordulása, az ipari szervezetek elzárkózása az információszolgáltatás elől), amelyek megnehezítették a változások felbecsülését.

További módszertani nehézségeket okozott az egy területen vagy épületen belüli ipari és nem ipari (tercier, lakó, egyéb) funkciót betöltő létesítmények által elfoglalt területek nagyságának és funkció szerinti változásának a felmérése és térképen való bejelölése. Ebből adódóan az elkészített ábrák – bár a felmérést végző szubjektív meg-

ítéléseitől nem mentesek és csak bizonyos fokú fenntartással fogadhatók el – mégis alkalmasak arra, hogy szembetűnően jelezzék az ipari területeken lezajlott változásokat.

Hasonló elveket követtünk a néhány tetszőlegesen kiválasztott Pest megyei város (Cegléd, Dunakeszi, Gödöllő, Nagykőrös, Százhalombatta, Szigetszentmiklós, Vác) ipari területein végbement folyamatok térképre vitelekör is, mindamellett, hogy megbeszéléseket is folytattunk a városok önkormányzati szakembereivel az ipari területek eddigi és jövőbeni sorsáról. Ezeken kívül kérdőíves felmérést is végeztünk a Pest megyei cégek körében telephelyválasztásuk szempontjairól és területük nagyságának változásáról. Összesen mintegy 200 ipari céget kérdeztünk meg, de csak 21%-uk válaszolt. Ennek ellenére a válaszok egyöntetűségük miatt mindenképp jelzésértékűek.

A kutatás színhelyeül azért került a Központi Régió kiválasztásra – amely alatt a főváros és Pest megye együttese értendő –, mert ez a térség nemcsak Kelet-Közép-Európa, hanem hazánk egyik legdinamikusabban fejlődő területe is, amely a szocializmus időszakában az ország legjelentősebb ipari körzete volt, és valójában az elmúlt évtizedben végbement változások ellenére még ma is az. Itt összpontosul ugyanis az ország ipari cégeinek tekintélyes hányada és részben ebből eredően az ipari területe kiterjedése szintén számottevő. Így az itteni folyamatok alapjaiban határozhatják meg az országos tendenciák alakulását, sőt a regionális változások sajátosságainak definiálásában is döntőek lehetnek.

Az ipar térszerkezetére ható néhány fontosabb folyamat

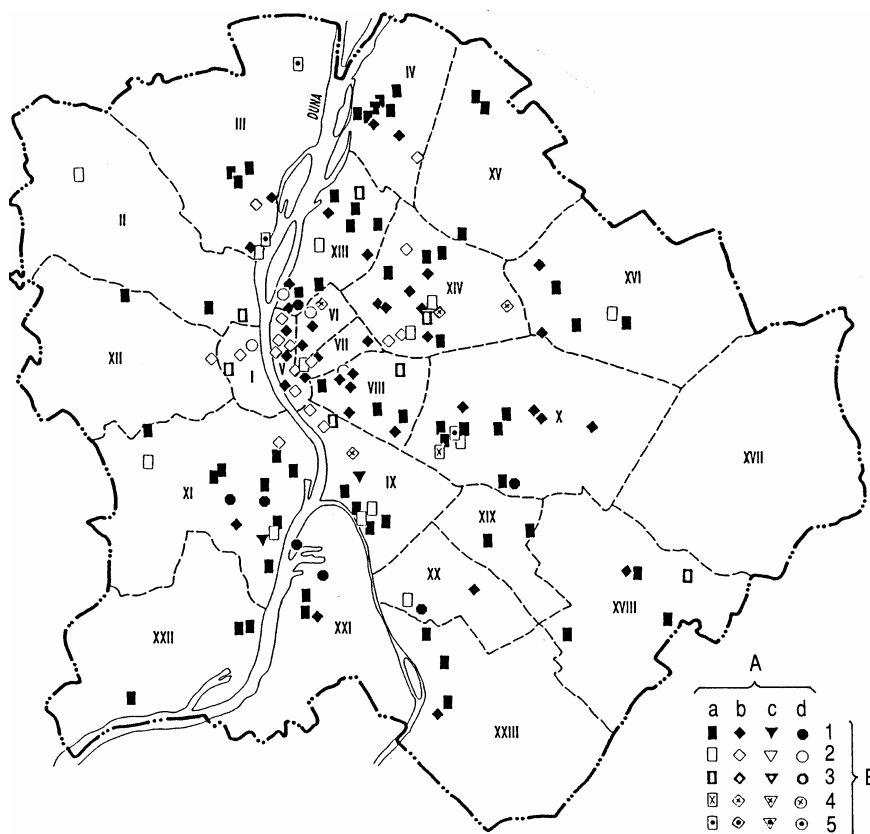
Az ipar újrastrukturálódása különböző folyamatokat (szervezeti, ágazati, tulajdonosi, méret szerinti stb. átrendeződés) foglal magába, amelyek közül a továbbiakban alapvetően azok bemutatására helyezzük a hangsúlyt, amelyek az ipar térszerkezetét, ill. a területi elhelyezkedését a leginkább befolyásolhatják. Ezek még ma is folyamatban vannak és helytől és időtől függően a fejlődés különböző fázisait képviselik.

Az elmúlt évtizedben az iparban bekövetkezett markáns változások közül az egyik leggyorsabban és leglátványosabban végbement folyamat a szervezeti reform volt, ami a cégek szintjén az azok belső struktúrájában tapasztalt változásokra is kiterjedt. Ez a reform a központ-telephely kapcsolatrendszer is átrendezte, miközben a telephelyek száma is erőteljesen megcsappant, mert 1989 után körülből sok az elsők között esett áldozatul a racionalizálási törekvéseknek. Hozzájárult a csökkenésükhöz az is, hogy az 1990-es évek elején több nagyvállalat végleg bezárta a kapuit, s ezáltal a telephelyeik sorsa is megpecsételkedett. Jó néhány önállóvá vált telephely sem bizonyult életképesnek különböző okok miatt (pl. elavult termékstruktúra, piac hiánya, kevésbé képzett vezetők), ezért felszámolták őket.

A fővárosban 1990-ben 5481 telephely működött, s ma már csak kb. 1400, ellenben Pest megyében ugyanezen idő alatt valamelyest lassabban fogyott a számuk: 2021-ről kb. 1000-re, ami az ipar tartósabb és stabilabb szerepét sejteti a megye gazdasági életében. Szinte mindegyik Pest megyei városban visszaesett az ipartelepek száma a már említett okok miatt, amelyek közül sok fővárosi telephelyként működött, ugyanis

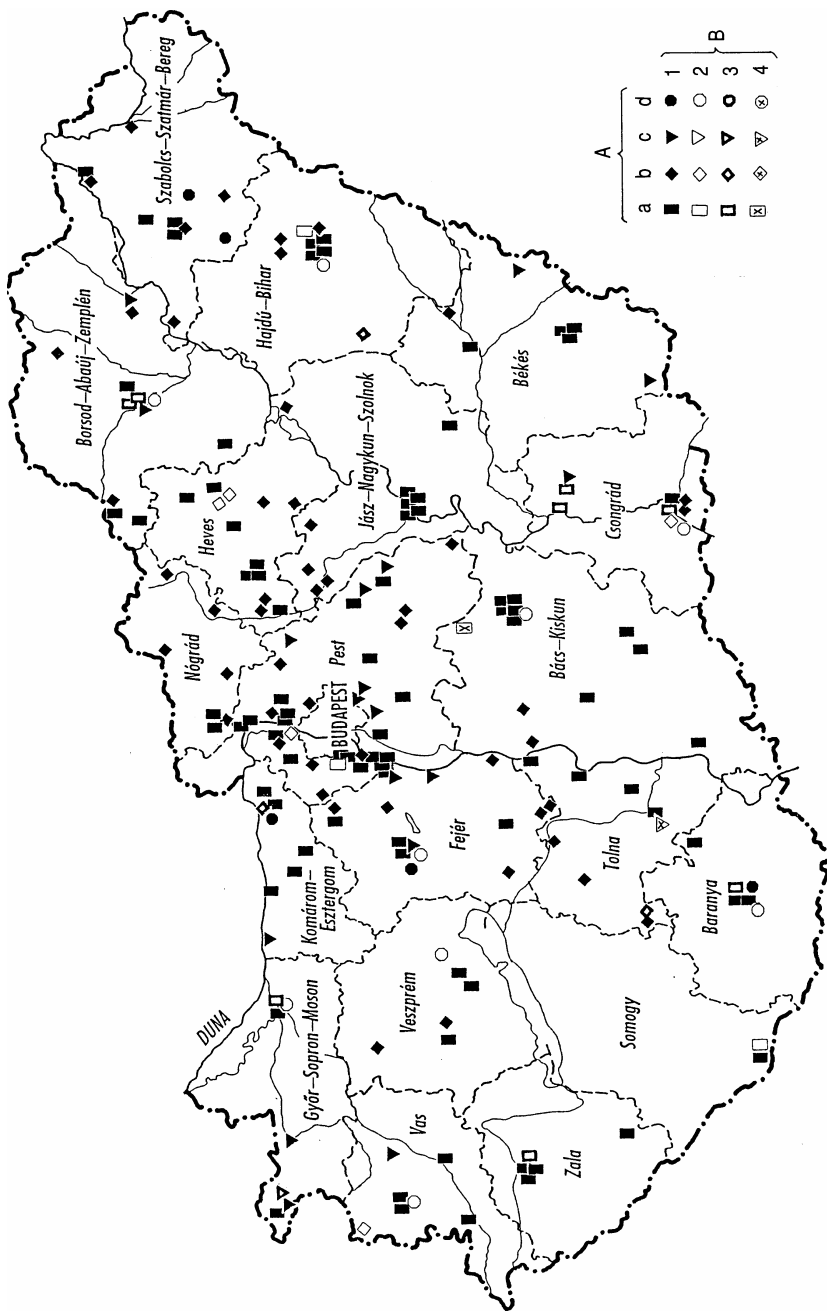
a budapesti ipar egyik jellegzetessége még ma is az, hogy a cégeknek sok telephelye van a város határán kívül, döntően az agglomerációs övezetben. (1. ábra).

Az utóbbi években magának az ipari termelésnek az átalakulása, a terciarizálódása is szerepet játszik abban, hogy mind több telepen folyik nem ipari jellegű tevékenység (pl. javítás, szolgáltatás, marketing, raktározás, eladás). A nem-termelő tevékenységgel foglalkozó telepek igyekeznek általában a lakossághoz, a fogyasztókhoz közel települni, ezért sokkal szétszórtabban helyezkednek el és inkább a város belső részeiben létesülnek. Ellenben a termelésre specializálódott ipartelepek a hagyományos ipari körzetekhez kapcsolódva vagy vidéken lelhetők fel (2. ábra).

1. ábra. A fővárosi ipar telephelyei ágazati és tevékenységi jelleg szerint, 1996. (Szerk.: KISS É. 1998). – A = ágazatok: a = nehézipar; b = könnyűipar; c = élelmiszeripar; d = egyéb ipar; B = tevékenységi jelleg: 1 = termelő; 2 = kereskedelmi; 3 = adminisztratív; 4 = javító–karbantartó; 5 = raktározó (Forrás: Ipari, kereskedelmi, szolgáltató almanach, 1996/97)

Industrial sites in Budapest by economic sectors and activities, 1996 (comp. by É. KISS 1998). – A = sectors: a = heavy industry; b = light industry; c = food industry; d = other industries; B = activities: 1 = production; 2 = wholesaling and retailing; 3 = administration; 4 = repair and maintainance; 5 = storage (Source: Industrial, Commercial and Service Almanach, 1996/97)

2. ábra. Ipari telephelyek Magyarországon, 1996. (Szerk.: KISS É. 1998). – 1–3 = jelmagyarzatot l. az 1. ábránál; 4 = raktározás
 Industrial sites in Hungary, 1996 (comp. by É. KISS 1998). – 1–3 = for explanation see Fig. 1; 4 = storage

A rendszerváltozás után óriási mértékben gyarapodott az ipari cégek száma a Központi Régióban (pl. 1992 és 1997 között 6789-ről 19 715-re), s a részesedésük 1997-ben már 48,5%-ot (ebből a főváros egymaga 38%-ot) ért el az ország összes működő ipari szervezetéből, azaz minden második ipari cég ebben a térségben található. A legnagyobb hányadukat teljesen újonnan alapították, ez azonban mégsem vezetett új ipari körzetek kialakulásához, ami valószínűleg annak tudható be, hogy az új alapítású cégek telephely-választásának szempontjaiban nem fedezhetők fel markáns különbségek a jogelőddelel rendelkezőkhöz viszonyítva. Ez egy 1998-ban végzett kérdőíves felmérésből derült ki (KISS É. 1999). Ugyanakkor az ipari területek erőteljes gyarapodása sem következett be, legalábbis a fővárosban, aminek viszont részben az lehet a magyarázata, hogy az 1989 előtt létesített cégeknek nem is nagyon nyílt lehetőségük az eredeti területük növelésére, mivel rendszerint környezetük napjainkra már beépült.

A megszűnt cégek előfordulása elsődlegesen azokban a kerületekben, ill. Pest megyei településeken magas, amelyek már a rendszerváltozást megelőzően is számottevő iparral rendelkeztek, azokon kívül már csak szórtabban fordulnak elő. A cégközlönyök adatai szerint 1989 és 1997 között a Központi Régióban mintegy 2072 cég szűnt meg (rendszerint néhány éves működés után). A megszűnt cégek $\frac{3}{4}$ -e fővárosi volt, amibe feltehetően az ott megfigyelhető magasabb cégalapítási láz is belejátszott. Ennek következtében a cégsűrűség, vagyis az egységnyi ipari területre jutó cégek száma is nőtt, mivel az ipar által elfoglalt területek nagysága *nem gyarapodott* (3, 4. ábra).

A cégalapítások és megszűnések az ipar térbeli elhelyezkedésében nem eredményeztek átütő változást, mert a cégek legnagyobb hányada a hagyományos ipari övezetekben jött létre vagy szűnt meg. Ezek a körzetek a fővárosban főleg a pesti oldalon (a IV., VIII., IX., X., XI., XIII. és XXI. kerületekben) fordulnak elő mintegy sarló alakban körülölelve a Belvárost. Az iparnak ez a fajta térszerkezete lényegében már a 20. sz. elejére kialakult. Ugyanakkor Pest megyében elsősorban a főváros környéki településeken (az agglomerációs övezetben és a nagyobb városokban) tömörülnek az ipari cégek, s továbbra is kijelölhetők azok a kistérségek, amelyek ipar nélküliek és az iparosodásuk belátható időn belül nem is várható.

Az újonnan alapított és megszűnt cégek egyformán hozzájárultak az ipar ágazati struktúrájának módosulásához, habár a térbeli megoszlásukban sok hasonlóságot mutatnak a már korábban kifejlődött ágazatok elhelyezkedéséhez, hiszen azok mintegy „predetermináltak” a jelenlegi helyzetet. A Központi Régió ágazatai közül a legdinamikusabban a gépipar és a vegyipar fejlődik. Az elmúlt években különösen az utóbbiak területi megoszlása vált jóval dekoncentráltabbá, ami a nagyszámú újonnan alapított cégeknek is köszönhető (5a. ábra). Ez talán arra is visszavezethető, hogy az ipari tevékenység jellege is átalakulóban van.

Ma már az új gépipari cégek kevésbé jelentenek erősen szennyező, zajos ipari létesítményeket, másrészt sok új cég igen kisméretű és nemcsak termelő, hanem kereskedelmi, szolgáltató tevékenységet is folytat. Mindezek a telephelyválasztásukban is sokkal nagyobb rugalmasságot követelnek, ill. tesznek lehetővé.

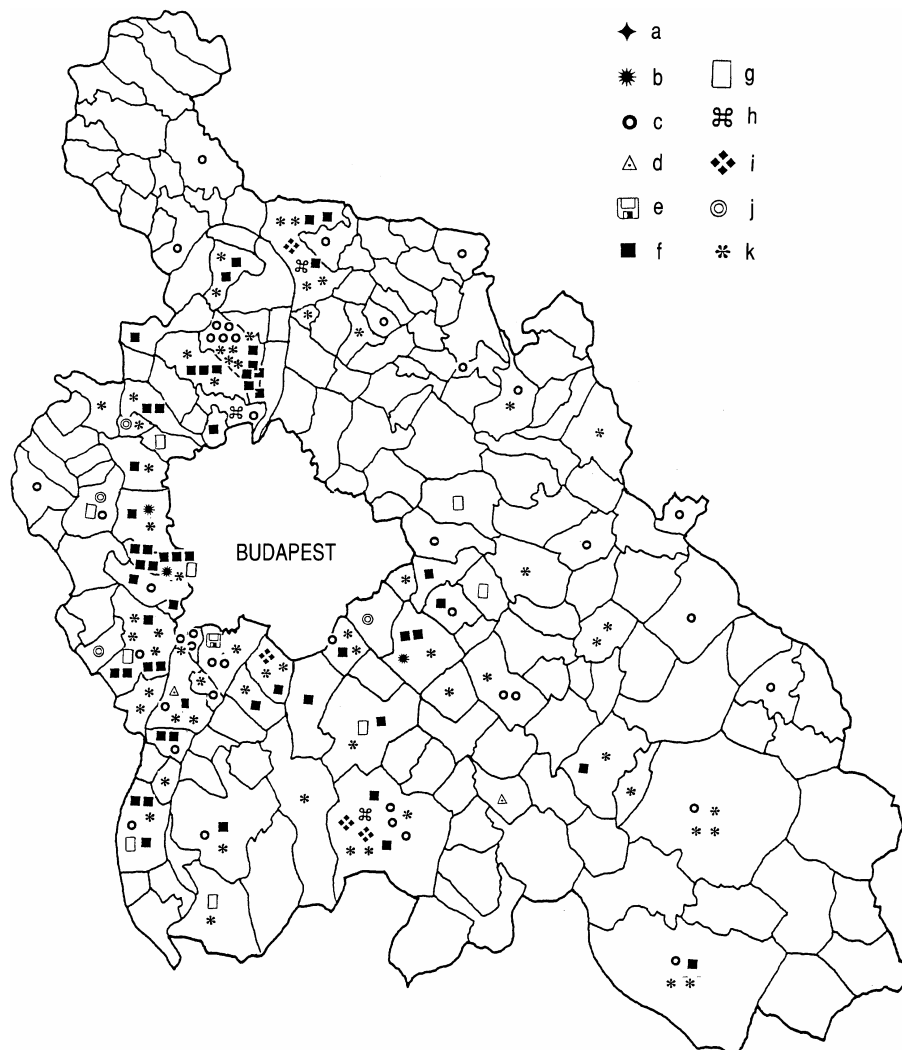
Az 1990-es évektől töretlenül ivelt felfelé a számítástechnika fejlődése. Elsődlegesen a fővárosban gyarapodott az ilyen tevékenységet folytató cégek száma, amelyek többnyire a belső kerületekben telepedtek meg (5b. ábra). A könnyűiparban a fa-, pa-

3. ábra. Az 1989 és 1997 között megszűnt ipari cégek Budapesten, ágazatok szerint. (Szerk.: KISS É. 1998). – a = bányászat, kohászat; b = villamosenergia-, gáz-, víz- és hőellátás; c = gépipar; d = vegyipar; e = számítástechnika; f = építőipar; g = fa-, papír- és nyomdaipar; h = textil-, bőr-, szőrme és cipőipar; i = élelmiszeripar; j = egyéb ipar; k = vegyes (ipari és terciér jellegű) tevékenység. (Forrás: Cégekölöny, 1991–1997.)

Industrial firms liquidated in Budapest between 1989 and 1997, by economic sectors (comp. by É. KISS 1998). – a = quarrying, metallurgy; b = electricity, gas, water supply and heating; c = engineering; d = chemicals; e = computers; f = construction; g = woodworking, paper and printing industry; h = textile, clothing, leatherware, fur and shoe manufacturing; i = food processing; j = other industries; k = mixed (manufacturing–tertiary) activities. (Source: Firm gazetteers 1991–97)

pír-és nyomdaipar, továbbá a kiadói tevékenység fejlődik a legintenzívebben, amelyeknek a cégei többnyire a belvárosban koncentrálnak a legnagyobb hányadban (5c. ábra). Ezek hosszú távú fennmaradásával lehet számolni a jövőben is, amit a nyugati nagyvárosokban megfigyelték is igazolnak (CHAPMAN, K.–WALKER, D. 1988). A

4. ábra. Az 1989 és 1997 között megszűnt ipari cégek Pest megyében, ágazatok szerint. (Szerk.: KISS É. 1998). – A jelmagyarázatot l. a 3. ábránál.

Industrial firms liquidated in Pest County between 1989 and 1997, by economic sectors (comp. by É. KISS 1998). – For explanation see Fig. 3

bőr-, cipőipar cégei jobbra a VI., VII. és VIII. kerületekben és a város É-i felében fordulnak elő a legnagyobb számban (5d. ábra). A másik hanyatlónak vagy depressziósnak ítélt ágazat a textilipar, amelynek a telephelyei jóval ritkábban és szórványosabban fordulnak elő. Valamelyest egyenletesebb az elhelyezkedése az élelmiszeripari cégeknek, habár a számuk csak töredéke a dinamikusan fejlődőkének (5e. ábra).

5a. ábra. A nehézipari cégek ágazatok szerinti megoszlása Budapest területén, 1996. (Szerk.: KISS É. 1998). – a = bányászat; b = kohászat; c = villamosenergia- és villamosgépipar; d = gépipar; e = vegyipar. Forrás: l. az 1. ábránál!

Spatial distribution of industrial firms in Budapest by economic sectors, 1996 (comp. by É. KISS 1998). – For the source see Fig. 1

Pest megyében az egyes ipari ágazatok jelenlétének mértéke és területi eloszlása lényeges eltérő vonásokat mutat a fővároshoz képest (6a–c. ábra).

Az iparba irányuló beruházások térbeli tagozódása szintén sok mindent elárul az ipar jelenlegi helyzetéről, fejlődési lehetőségeiről és az ipari területek várható sorsáról. Bár az elmúlt évtizedben folyamatosan emelkedett az ipari beruházások volumene, mégis az ország összes ipari beruházásainak egyre kisebb hányada (28%-a) irányul ebbe a térségbe (az arány 1990-ben még 33% volt).

5b. ábra. Számítástechnikai cégek eloszlása a főváros területén, 1996. (Szerk.: KISS É. 1998).
 – a = szoftver; b = hardver. Forrás: l. az 1. ábránál!

Spatial distribution of computer firms in Budapest, 1996 (comp. by É. KISS 1998). – a = software; b = hardware. For the source see Fig. 1

Ugyancsak csökkenő tendenciát mutat, ha a főváros és a megye ipari beruházásának az értékét az összes beruházáshoz viszonyítjuk. Ez azt jelzi, hogy az ipar egyre inkább háttérbe szorul, vonzása mindinkább gyengül a többi szektorral szemben. A következő adatok is ezt támasztják alá: amíg 1990-ben 24%-ot ért el az ipar részesedése az összes beruházásból a fővárosban, addig 1997-ben már csak 20%-ot, ugyanakkor Pest megyében az értéke 55%-ról 41%-ra mérséklődött ugyanezen idő alatt.

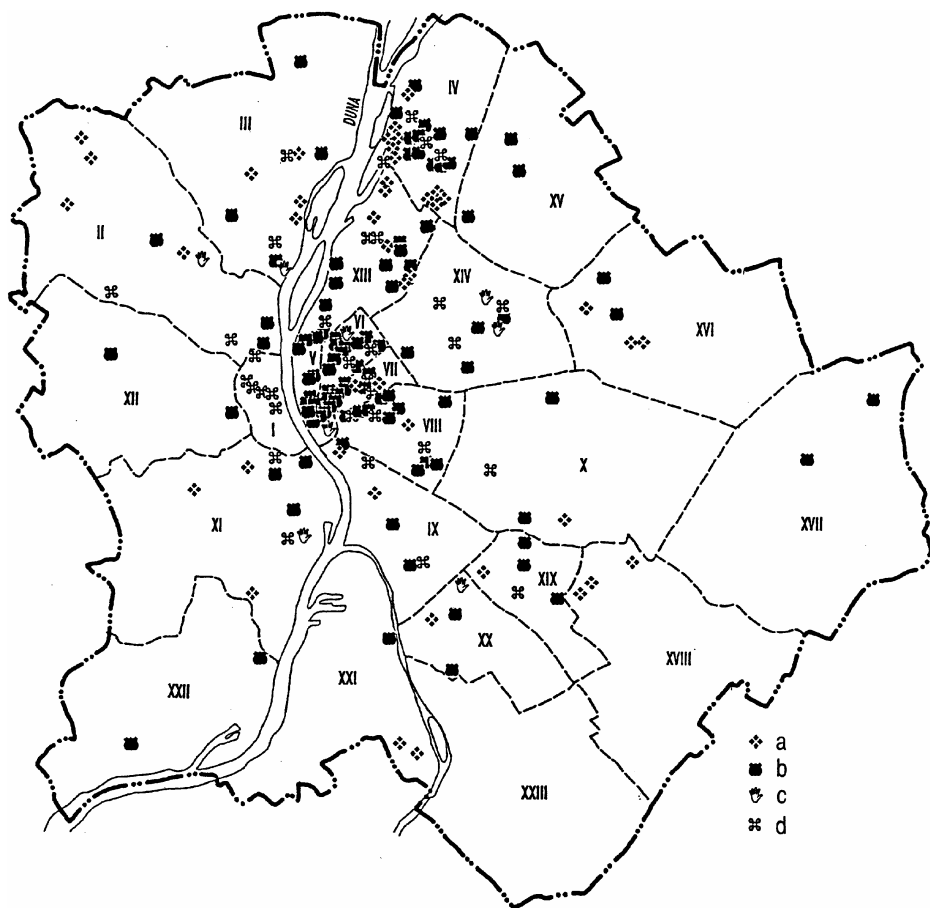
Differenciáltabban alakult viszont az arányuk az egyes városokban, amelyek értékeik alapján lényegében három csoportba oszthatók. Az elsőhöz azok sorolhatók, ahol növekedett (pl. Érden, Szigetszentmiklóson), a másodikhoz azok, ahol csökkent (pl. Vácott, Dunakeszin) az ipari beruházások aránya. Az előbbieket főleg az agglomeráció

5c. ábra. A fa-, papír- és nyomdaipar és a kiadói tevékenység cégei Budapest területén, 1996. (Szerk.: KISS É. 1998). – 1 = fáfeldolgozó ipar; b = papír- és nyomdaipar; c = kiadói tevékenység (könyv, film stb.). Forrás: 1. az 1. ábránál!

Spatial distribution of firms in Budapest engaged in woodworking, paper and printing, and publishing activities, 1996 (comp. by É. KISS 1998). – 1 = woodworking; b = paper and printing industry; c = publishing (books, cinema etc.). For the source see Fig. 1

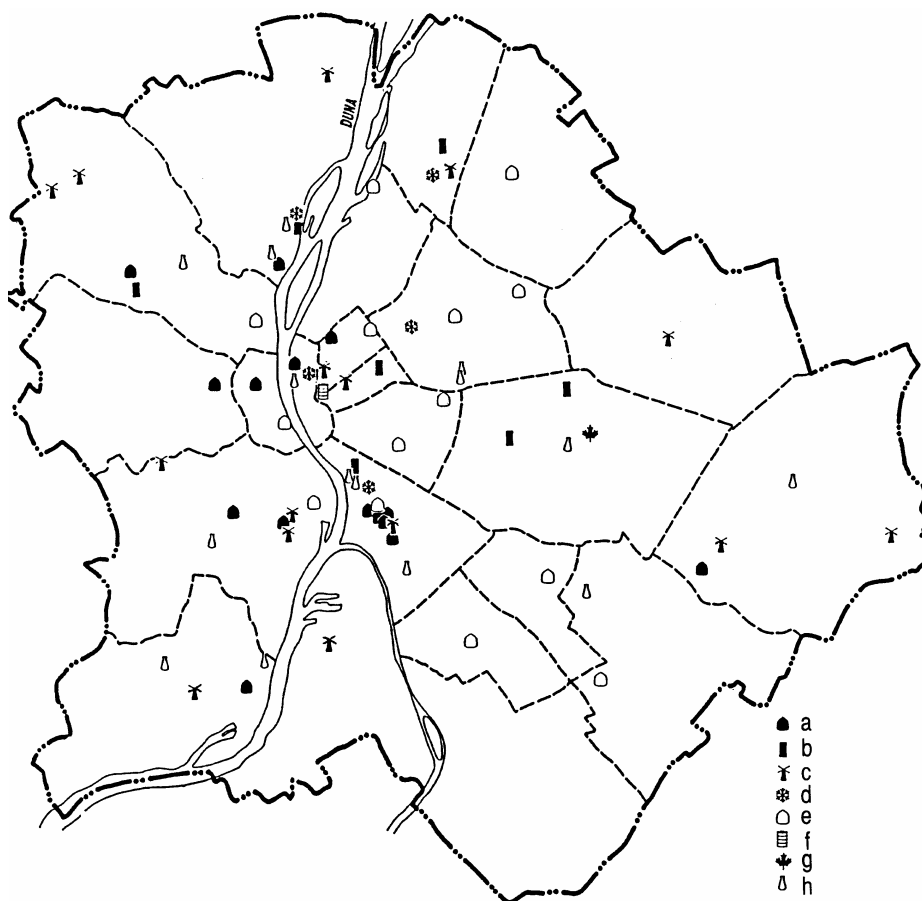
ció DNy-i felében található, szemben az utóbbiakkal, amelyek jobbra a fővárostól É-ra fordulnak elő. A harmadik kategóriát a stagnálók alkotják (pl. Dabas, Nagykáta, Nagykőrös), amelyek a megye DK-i részében foglalnak helyet. Az ipari beruházás mértéke 1996-ban Aszódon és Százhalombattán volt a legnagyobb (81% fölött), Monoron, Dunakeszin és Budaörsön pedig a legkisebb (10% alatt). A fővároson belül elsősorban azokban a kerületekben számottevőbb az ipari beruházás volumene, ahol az ipar hosszú távú fennmaradásával lehet számolni pl. a D-i, DK-i tradicionális ipari körzetekben (KISS É. 1993).

5d. ábra. Néhány könnyűipari ágazat és az egyéb ipar cégei Budapesten, 1996. (Szerk.: KISS É. 1998).
 – a = textil- és ruházati ipar; b = bőr-, szőrme- és cipőipar; c = kézmű- és háziipar; d = egyéb ipar.
 Forrás: I. az I. ábránál!

Spatial distribution of firms in Budapest engaged in selected branches of light industry and in other industrial activities, 1996 (comp. by É. KISS 1998). – a = manufacturing of textiles and clothing; b = leatherware, fur and shoe manufacturing; c = craftsmanship; d = miscellaneous. – For the source see Fig. 1

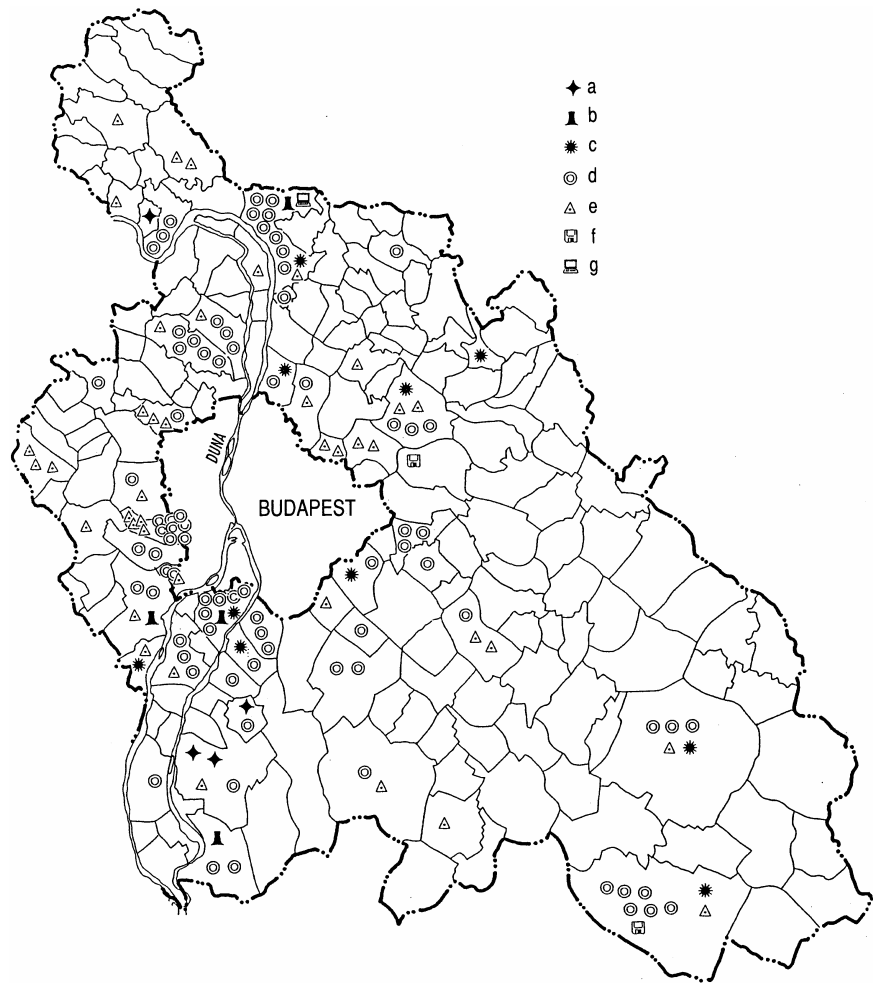
Mivel a beruházások túlnyomó része a műszaki, technikai színvonal javítását, új gépek, berendezések vásárlását és a már meglévő épületek, csarnokok felújítását szolgálta, ezért ez az ipar térbeli elhelyezkedését kevésbé módosította. Ez különösen a fővárosra igaz, ahol ráadásul még a helyszűke is korlátozta új ipari területek kifejlődését. Ezzel szemben a Pest megyei városokban már sokkal nagyobb lehetőség volt arra, hogy a meglévők mellé vagy esetleg helyébe új ipari területeket jelöljenek ki. Ennek az

5e. ábra. Az élelmiszeripari cégek elhelyezkedése Budapesten ágazatok szerint, 1996. (Szerk.: KISS É. 1998). – a = húsipar, baromfi- és tojásfeldolgozó ipar; b = tejipar; c = malom- és sütőipar; d = konzerv- és hűtőipar; e = cukor- és édesipar; f = növényolajipar; g = dohányipar; h = bor-, sör- és szeszipar, üdítőital gyártás. Forrás: l. az 1. ábránál!

Spatial distribution of firms engaged in food processing in Budapest by economic sectors, 1996 (comp. by É. KISS 1998). – a = meat, poultry and egg processing; b = dairy production; c = milling and baking industry; d = canning and freezing industry; e = sugar refining and confectionery production; f = vegetable oil production; g = tobacco industry; h = production of wine, beer and soft drinks, distilling. For the source see Fig. 1

egyik megnyilvánulása (mintegy természetes következménye), hogy több településen (pl. Nagykőrös, Százhalombatta, Vác) is ipari parkot szándékoznak létesíteni, ami egyben a helyi ipar szerepét is erősíti a lokális gazdaságban, és egyúttal arra is felhívja a figyelmet, hogy az iparra szükség van, s nem fog eltűnni a városokból (RODWIN, L. 1991).

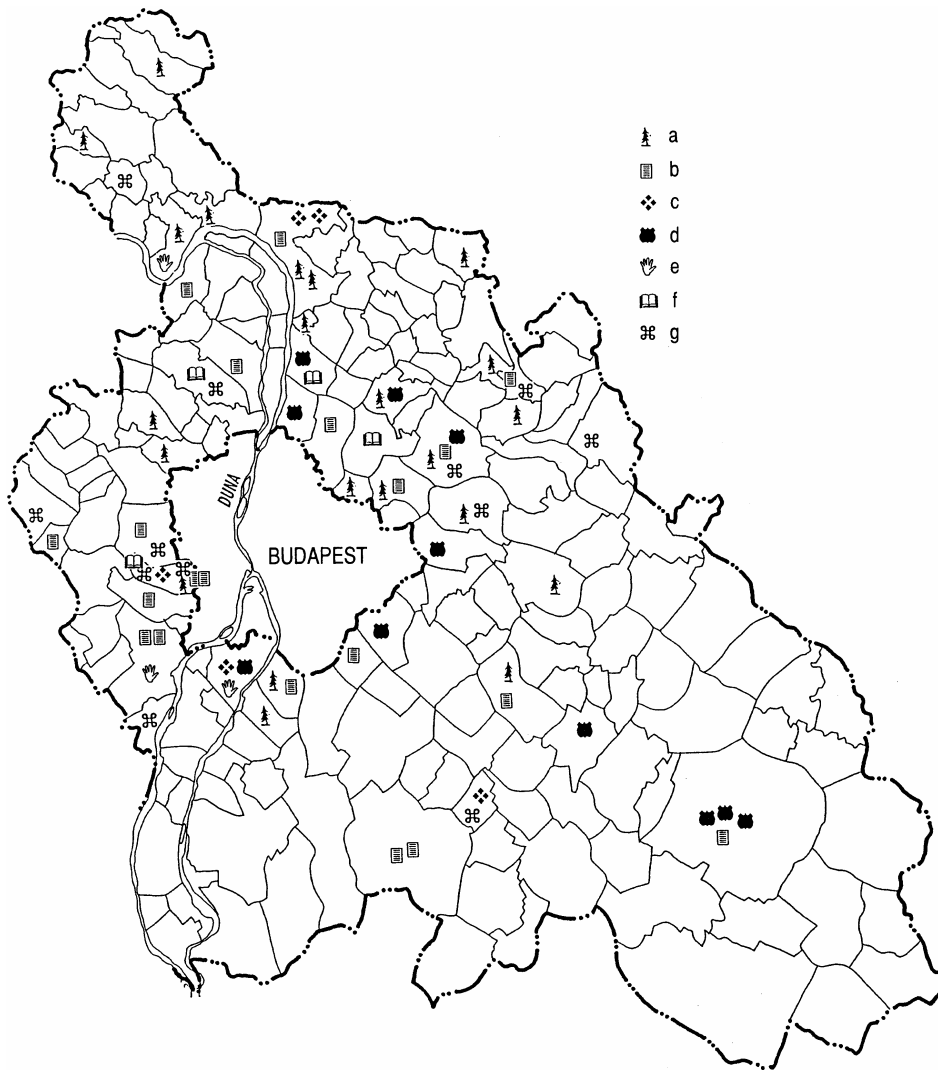

6a. ábra. A nehézipari cégek és számítástechnikai ágazatok telephelyei Pest megyében, 1996. (Szerk.: KISS É. 1998). – a = bányászat; b = kohászat; c = villamosenergia és villamosgépípar; d = gépípar; e = vegyipar; f = számítástechnika (szoftver); g = számítástechnika (hardver). Forrás: 1. az 1. ábránál!

Sites of firms engaged in heavy industry and computer technology in Pest County 1996 (comp. by É. KISS 1998). a = quarrying; b = metallurgy; c = electric energy and electrical engineering; d = machine industry; e = chemicals; f = computer technology (software); g = computer technology (hardware). For explanation see Fig. 1

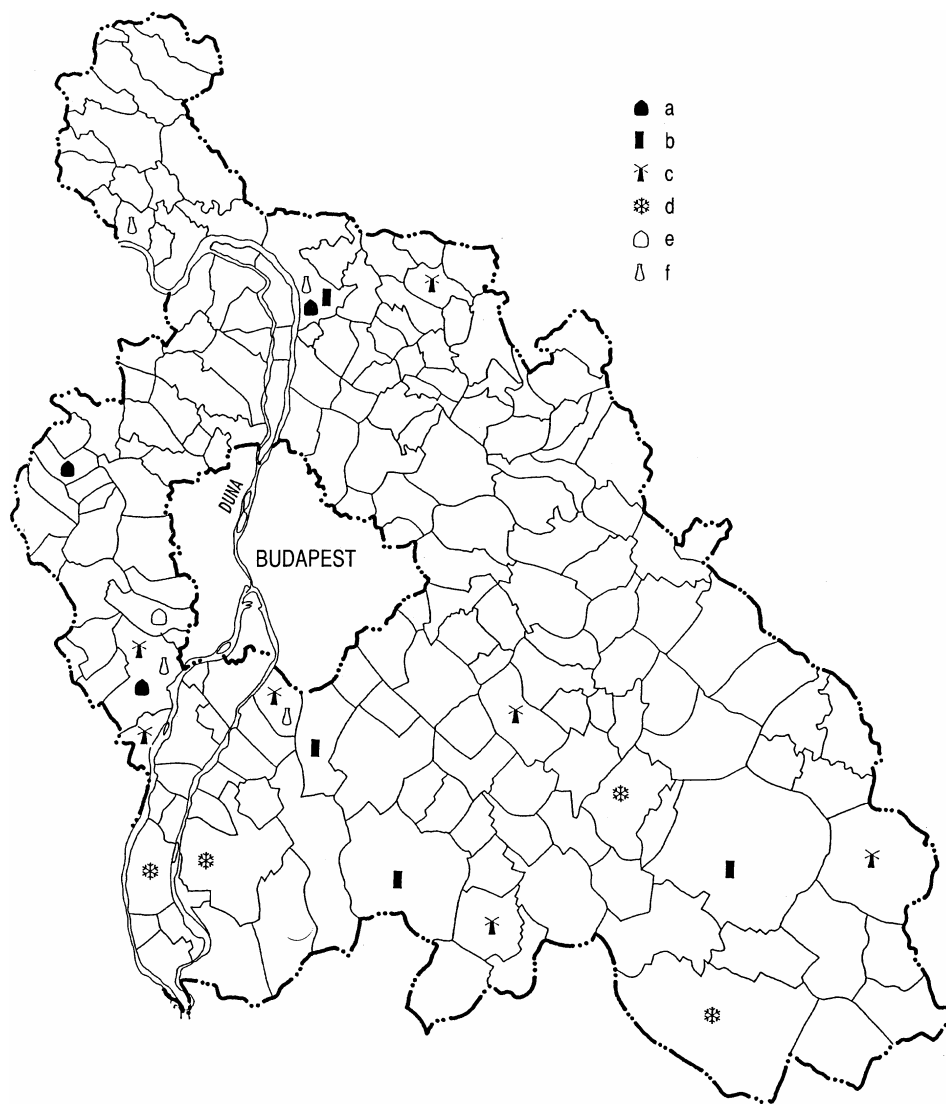
A térstruktúra sajátosságai

A főváros és Pest megye iparának a térszerkezeti változásait célszerű külön-külön megvizsgálni, amit alapvetően a budapesti ipar súlya, országon belüli kimagasló jelentősége indokol. Arról nem

6b. ábra. A könnyűipari ágazatok cégeinek és az egyéb ipar telephelyeinek elhelyezkedése Pest megyében 1996. (Szerk.: KISS É. 1998). – a = fafeldolgozó ipar; b = papír- és nyomdaipar; c = textil- és textilruházati ipar; d = bőr-, szőrme- és cipőipar; e = kézmű- és háziipar; f = kiadói tevékenység (könyv, film stb.); g = egyéb ipar. Forrás: 1. az 1. ábránál!

Spatial distribution of firms in Pest County engaged in light industry and of sites of other industrial activities, 1996 (comp. by É. KISS 1998). – a = woodworking; b = paper and printing industry; c = manufacturing of textiles and clothing; d = leatherware, fur and shoe manufacturing; e = craftsmanship; f = publishing (books, cinema etc.); g = miscellaneous. – For the source see Fig. 1

6c. ábra. Az élelmiszeripari ágazatok cégeinek telephelyei Pest megyében, 1996. (Szerk.: KISS É. 1998). – a = húsipar, baromfi- és tojásfeldolgozó ipar; b = tejipar; c = malom- és sütőipar; d = konzerv- és hűtőipar; e = cukor- és édesipar; f = bor-, sör- és szeszipar, üdítőital gyártás. Forrás: l. az 1. ábránál!

Spatial distribution of industrial sites of firms engaged in food processing in Pest County, 1996 (comp. by É. KISS 1998). – a = meat, poultry and egg processing; b = dairy production; c = milling and baking industry; d = canning and freezing industry; e = sugar refining and confectionery production; f = wine, beer production, distilling, production of soft drinks. For the source see Fig. 1

is beszélve, hogy az itteni folyamatok, amelyek tendenciájukban sok hasonlóságot mutatnak a megyében megfigyelhetőkhöz, intenzitásukban jóval erőteljesebbek. A tradicionális ipari területeken zajló változások, amelyek bizonyos fokig természetes következményei az ipari területek, ill. ipari cégek fejlődésének (CHAPMAN, K.–WALKER, D. 1988) nagymértékben függenek az adott területen levő cégek ágazati hovatartozásától, tulajdonosaitól, méretétől, elhelyezkedésétől stb. A változások sikeressége pedig elsősorban annak a függvénye, hogy az ipar egésze és az egyes cégek hogyan reagálnak a kor kihívásaira és az új körülményekre.

Főbb tendenciák a főváros ipari területein

A 19. sz. utolsó harmadától a főváros ipara gyors ütemben fejlődött, s a század vége felé már az ipari területek körvonalai is kezdtek kirajzolódni. A 20. sz. elejére lényegében kialakultak Budapest tradicionális ipari területei, amelyek elhelyezkedését számos tényező (pl. természetföldrajzi adottságok, közlekedési kapcsolatok, telekárak, közművek kiépítettsége) befolyásolta (BERNÁT T.–VISZKEI M. 1972).

A későbbiekben ebben sem a két világháború között, sem a II. világháborút követő újjáépítés során nem történt érdemi változás, mivel a romokban álló ipari létesítményeket általában az eredeti helyükön építették újjá. Módosult viszont az ipari területek városon belüli helyzete az 1950-es fővárosi közigazgatási határváltoztatásnak betudhatóan. Ugyanis addig az ipari területek a korábbi méretű főváros, (Kis-Budapest) peremén helyezkedtek el, azonban amikor 23 települést hozzácsatoltak és a mai Nagy-Budapest létrejött, ezek a területek mintegy „beszorultak” a városközpont és a periféria, a belváros és a külső kerületek közé. Ez a fajta elhelyezkedés és zsúfoltságuk fokozódása a szocializmus évtizedeiben rengeteg feszültség forrása lett (PREISICH G. 1969).

Ennek ellenére a következő évtizedek során markáns térbeli változásra nem került sor, és az ipar által elfoglalt terület is csak lassan gyarapodott (pl. 1960 és 1980 között mintegy 800 ha-ral). Így 1986-ban az ipari területek nagysága 4536 ha-t ért el, ami a főváros összterületének 8,6%-át tette ki. A különböző nagyságú ipari területek túlnyomó hányada a városközponttól É-ra és D-re, valamint DK-i irányban (elsősorban a pesti oldalon) helyezkedett el, mintegy sarlóformát öltve és az ipari üzemek zömét magukba foglalva (BENCE I. 1963).

A rendszerváltozás után lényegében ezek a területek váltak az iparban zajló átalakulások legfőbb színtereivé. Természetesen a változás üteme és mértéke a város egyes kerületeiben igen különböző, mivel az ipari cégek és az ipari területek az átalakulás, a fejlődés más-más fázisában vannak. Ez több okra is visszavezethető, pl. az ipari területek elhelyezkedésére, az ott levő cégek ágazati struktúrájára és nagyságára. Tulajdonképpen ezek azok a tényezők, amelyek az ipari létesítmények és ipari területek kilátásait, sorsát is meghatározzák.

A sokféle és igen bonyolult kölcsönhatások eredményeképpen vannak olyan területek, amelyek szinte változtatás nélkül fennmaradnak, továbbá olyanok, amelyek teljesen megújulnak, ill., ahol az ipar különböző mértékben szorul háttérbe, és vannak olyanok is, ahonnan eltűnik, s a helyébe egészen más funkciók lépnek, sőt új ipari körzetek is kialakulhatnak.

Alapvetően két egymással párhuzamosan haladó, ellentétes irányú folyamat figyelhető meg a fővárosi ipari területeken, amelyek térben és időben is differenciáltan zajlanak. Az egyik az ipari területek eltűnését, funkcionális átalakulását foglalja magába, míg a másik a régi ipari területek teljes vagy részleges megújulását jelenti. Az előbbi inkább a város É-i, ÉK-i körzeteire, az utóbbi jobbra a D-i, DK-i ipari területekre jellemzőbb. Habár az is előfordulhat, hogy ezek a tendenciák térben egymás közelében levő ipari területeken (pl. Herz Szalámigyár és a Gyapjúfonó üzeme a Soroksári úton) vagy egy ipari területen belül is érzékelhetők (pl. az egykori Hajógyár területének egy részén a Duna Plaza bevásárlóközpont épült fel).

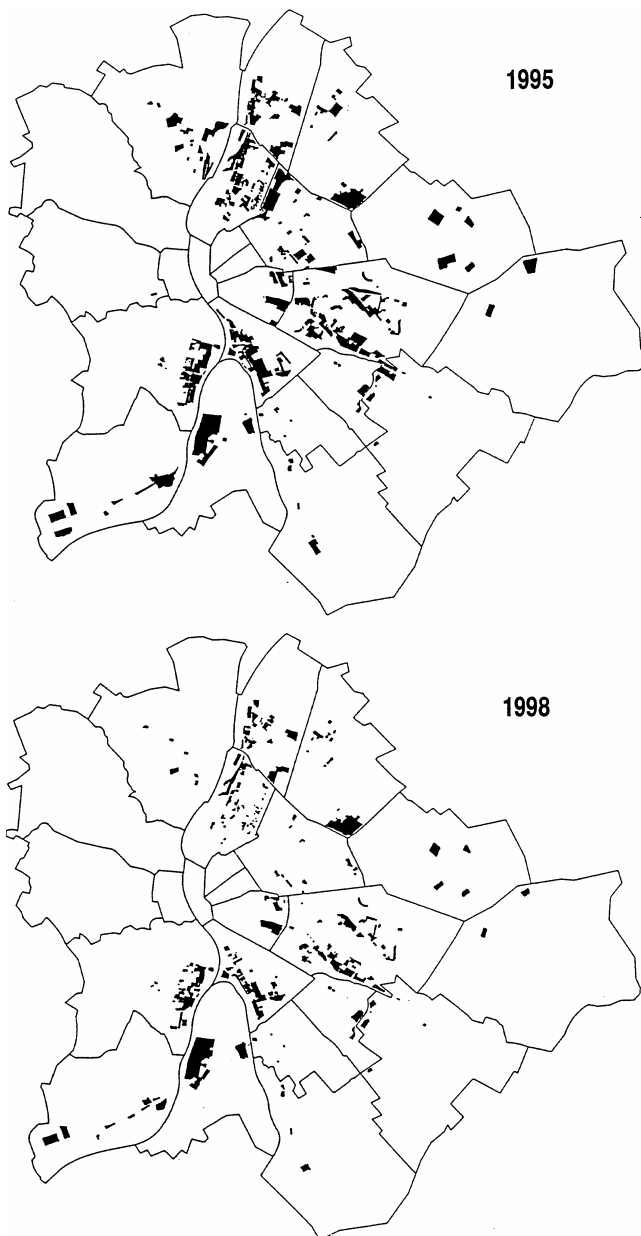
Mindenképp említést érdemel az is, hogy az utóbbi évek trendje mintha azt mutatná, hogy ezt az „észak-dél dichotómiát” a városközponttól való távolság függvényében történő funkcióváltás váltaná fel. Azaz a belvároshoz közelebb levő és esetleg más szempontból is kedvező adottságú ipari területeken a funkcióváltás, míg a távolabbi, „periférikusabb” helyzetű ipari területeken az ipar megújulása lenne a gyakoribb (7. ábra).

A funkcióváltás, amelyért a terciarizáció felerősödése, a globalizáció hatásának fokozódó érvényesülése és a környezetvédelmi előírások betartása iránti növekvő igény stb. együttesen felelős, a város É-i felében levő ipari területeken kezdődött a legkorábban és itt a leggyorsabb. E körzet fő tengelyének a Váci út tekinthető. Az egykori ipari üzemekkel, gyárakkal szegélyezett úton (különösen annak a Dunához közelebb eső oldalán) forradalmi változások zajlottak le az elmúlt években. Ezek egyöntetűen arra utalnak és szembetűnően kifejezésre is jutnak (pl. felújított vagy új épületek, különféle hirdetések, plakátok, reklámszázlok), hogy az ipari funkció helyébe a terciar (kereskedelmi, javító, szolgáltató) funkciók léptek, s ma már azok dominálnak.

Ezt támasztja alá egyfelől a nem-termelő szférába irányuló beruházások tetemesebb mértéke, másfelől az, hogy az 1990 és 1995 között megszűnt ipari cégek száma ebben a kerületben volt a legmagasabb. A dezindusztrializáció itt a legelőrehaladottabb, amit sokan az ipar újrastrukturálódása egyik elemének tartanak, és amelynek CHESIRE, P. szerint sok rejtett aspektusa van és sokféle eszközzel mérhető (CHESIRE, P. 1991). Indikátorai közé sorolhatók pl. a cégmegszűnések is, ami az adott terület „elipartalanodását” eredményezheti (8. ábra).

A gyors funkcióváltás azzal is összefügg, hogy az egyre zsúfoltabbá váló Belváros a helyhiány miatt mindinkább terjeszkedik, főleg azon területek felé, amelyek még nincsenek messze a városközponttól és viszonylag könnyen megközelíthetők különféle közlekedési eszközökkel. A Belváros, a City tehát „benyomul” az egykori ipari körzetekbe, csápszerűen terjeszkedik a fontosabb főutak mentén, miközben a környezetét is több-kevesebb mértékben átformálja. Ennek és a city-funkciók erősödésének tulajdoníthatóan Budapest központi magja is egyre jobban kezd hasonlítani a nyugati nagyváros-sokéhoz (KLUCKA, G. 1996).

Az elhagyott, feleslegessé váló tradicionális ipari területek (ipari épületek) sorsa igen differenciáltan alakul. Ugyanis különböző tényezők (pl. az ipari terület mérete, nagysága, elhelyezkedése, az ottani cégek száma, ágazati hovatartozása, tulajdonosi köre) bonyolult kölcsönhatásának a függvénye, hogy mi lesz a jövőbeni szerepük. A városstervezés, a városfejlesztés szempontjából sem mindegy, hogy mi történik velük,

7. ábra. Budapest tradicionális ipari területeinek változása 1995 és 1998 között. (Szerk.: KISS É.1998).
 Forrás: Budapest belső területének 1:20 000 ma. térképe (1995) és személyesen végzett
 felmérés anyaga

Changes in the spatial pattern of the traditional industrial zones of Budapest between 1995 and 1998
 (comp. by É. KISS 1998). Source: map of the inner areas of Budapest at 1:20,000 scale and individual
 survey

8. ábra. A XIII. kerület ipari területeinek elhelyezkedése funkciók szerint, 1998. (Szerk.: KISS É. 1998). – a = ipari; b = vegyes (ipari és terciér); c = kereskedelmi és szolgáltató; d = irodai, adminisztratív; e = lakófunkció; f = egyéb funkció. (Az 1998. évi felmérés alapján.)

Spatial pattern of industrial areas in the 13. district of Budapest by functions (comp. by É. KISS 1998). – Land use categories: a = industrial; b = mixed (industrial and tertiary); c = wholesaling, retailing and service; d = business, administration; e = residential; f = other functions (Based on a survey of 1998.)

hisz alapjaiban befolyásolhatják a város szerkezetét és funkcionális tagozódását. Napjainkban a leggyakrabban különféle kereskedelmi szolgáltató létesítményeket (üzletek, bevásárlóközpontok) hoznak létre a korábbi ipari funkciójú területeken. Hasonló folyamatok figyelhetők meg a lengyel fővárosban is (MISZTAL, S. 1997).

Viszonylag kevés az a terület, amelyeket irodai, adminisztratív funkció vált fel. A legtöbbször a meglévő ipari épületeket alakítják át, újítják fel és adják ki. Több gyár (pl. a Perion Akkumulátorgyár Rt. a XIII. kerületben, az ÉLGÉP a IX. kerületben és a Rico Kőtszerművek a X. kerületben) is hirdette épületeit irodabérlés céljából. Ez rendszerint mindkét fél (a bérbé adó és a bérbé vevő) számára is előnyös, hisz bevételt biztosít az esetleg a fennmaradásáért küzdő cégnek. Ugyanakkor viszonylag olcsóbb bérlési díja és relatíve jó infrastrukturális ellátottsága miatt a bérbé vevő is jól jár, éppen ezért igen népszerű, főleg a kezdő vállalkozások körében. Jóval ritkább, hogy teljesen új irodaépületet (pl. a Váci úton az International Trade Center vagy a négyszintes, modern Duna Office Center) emelnek a korábbi ipari területen.

A kutatás eredményeiből egyöntetűen kitűnt, hogy a lakófunkciójú hasznosítás nem tartozik a kedvelt terület igénybevételi módok közé, mivel a régi ipari területeknek csak a töredékén építettek lakásokat, szemben pl. a finn fővárosban tapasztaltakkal (KISS É. 1998a). Ennek okai, hogy ezek az ipari területek részben szennyezettek, kedvezőtlen a földrajzi fekvésük, továbbá a társadalmi környezetük sem vonzó. Hiába épül fel a magas színvonalon kivitelezett, jól felszerelt lakóház, ha a társadalmi-kulturális környezet minősége, az adott városrész „rossz hírneve” nem változik.

A XIII. és a IX. kerületben is történtek kísérletek lakásépítésre, de kevésbé jártak sikerrel. Pl. a Gömb utcában 451 lakásos társasházat akartak építeni, de félbe maradt az érdeklődés hiánya miatt. Ugyancsak nehézségekbe ütközött a már megépültek értékesítése, mert a tehetősebbek, akik meg tudták volna fizetni e szinte luxuslakások vételárát, nem szándékoztak a pesti oldalon, egykori „munkás” kerületekben letelepedni. Valószínűleg nem lesznek értékesítési gondjai viszont azon kivitelezőknek, akik a MOM helyén építenek majd lakásokat a XII. kerületben.

Ez idáig az ipari területeknek csak egy nagyon szerény hányada hasznosult az említettekől eltérően. Ide sorolhatók pl. azok a területek, amelyen parkolót vagy raktárt létesítettek. Ezek többnyire kisterületűek és szótan fordulnak elő a város legkülönbözőbb pontjain. A jövőben elképzelhető, hogy az ipari területek a mostaniaknál sokoldalúbban (pl. szabadidő, sport, kulturális létesítményekként) fognak hasznosulni, ill. hogy a lakásfunkcióként hasznosítottak aránya növekedni fog.

A város D-i, DK-i felében levő ipari területeken, ahova a City csak lassan nyomul be, inkább az átstrukturálódás, az ipar megújulása, az ipari létesítmények felújítása, továbbélése jellemző. Kitelepíteni vagy áthelyezni csak a környezetszennyezőket, a lakossághoz közel fekvőket, vagy a valamilyen szempontból kedvezőtlen fekvésűeket kell, éppúgy, mint Tokióban (TAKEUCHI, A. 1985, KISS É. 1998b), ami azt jelzi, hogy az ipari tevékenységgel a jövőben is számolni kell. Ezt mutatja egyrészt, hogy az 1990-es évek első felében kevesebb ipari cég szűnt meg, másrészt, hogy az ipari beruházás volumene is tetemesebb ebben a térségben.

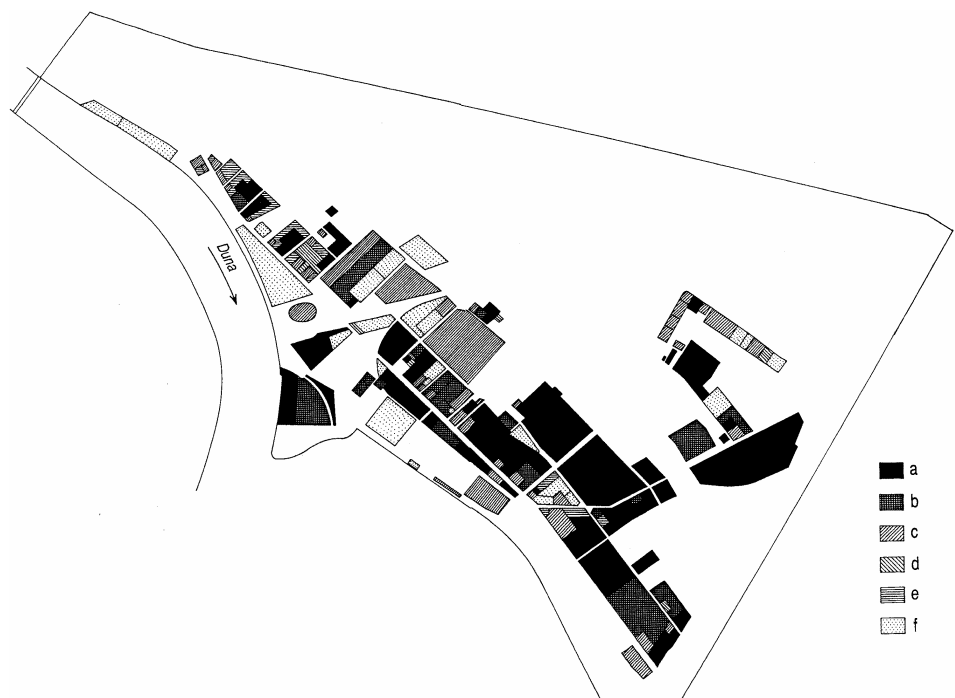
A befektetett összegeket az ipari cégek a leggyakrabban a termelés korszerűsítésére, a műszaki-technikai színvonal emelésére és az ipari létesítmények állapotának a javítására fordítják. Az elmúlt esztendőben több mint a 60%-ukat fordították gépek,

berendezések vásárlására, míg a fennmaradó részt építésre, pontosabban az épületek javítására, karbantartására és kisebb mértékben újak létesítésére költöttek.

A gépi beruházások elsősorban a modernizációt és a termelés hatékonyságát, a műszaki színvonal emelését, a hazai ipar felzárkózását szolgálták.

Néhány példa az előbbieket illusztrálására az 1990-es évek első felében folyó beruházásokból: a Tungsram Lézertechnikai Kft-nél nagyteljesítményű lézeres megmunkáló-rendszert létesítettek, a DEXTER Szerszámgyártó Rt-nél üzemsarnokot és irodát építettek, a Compack-Douwe Egberts Rt-nél nescafé töltő- és csomagológépet állítottak üzembe, a COATS Magyar Cérnagyártó és Értékesítő Kft-nél a fonoda rekonstrukciója valósult meg (9. ábra).

Részben ezen folyamatoknak betudhatóan 1989 után előnyösen változott egy-egy ipari létesítményen (cégterületen) belüli épített környezet milyensége is, mert a régi épületek felújítására, rekonstrukciójára is több pénzt költöttek. Főleg az eltérő mértékű külföldi tulajdonban levőknél tapasztalható gyors és rendkívül figyelemre méltó változás. Sőt, néhány új ipari épületet, csarnokot is létrehoztak a már meglévő ipari területeken, de ezek valójában nem hatottak az ipar térszerkezetére, hiszen ez a fajta megújulás elsősorban a hagyományos, régi ipari területekhez kapcsolódott.

9. ábra. A IX. kerület ipari területeinek elhelyezkedése funkciók szerint, 1998. (Szerk.: KISS É. 1999).
– A jelmagyarázatot l. a 8. ábránál!

Spatial pattern of industrial areas in the 9. district of Budapest by functions (comp. by É. KISS 1998). –
For explanation see Fig. 8

Új ipari körzetek kialakulására eddig még nem került sor a fővárosban, ami valószínűleg annak is a következménye, hogy a helyszűke és a magas telekárak miatt a „zöldmezős” ipari beruházásoknak nem a főváros az elsődleges célpontja. Egészében véve tehát ebben a térségben a „gyárkapun belüli”, vagyis az ipari cég területén belüli változások uralkodnak, amelyek azonban a kívülálló számára kevésbé látványosak és az ipar térszerkezetét sem érintik érdemben.

A Pest megyei ipar térbeli elhelyezkedésének jellemzői

Pest megyében főleg az 1960-as évek intenzív iparosítása folytán telepedett meg sok ipari üzem, többnyire a népesebb településeken, de egyes iparhiányos térségekben még az 1970-es évek elején is létesítettek gyárakat, amikortól kezdve az ipar fejlesztése elsősorban már a meglévő bázisokra koncentrálódott (TELKES I. 1983).

Pest megye ipara területi elhelyezkedésének az egyik legfontosabb sajátossága, hogy a főváros körül, az agglomerációs övezetben egy viszonylag összefüggő ipari gyűrű bontakozott ki, amelynek kialakulásában a fővároshoz való közelségből fakadóan, bizonyos kitelepülésre kötelezett budapesti cégek letelepedései és más fővárosi nagyvállalatok telephely létesítései játszottak szerepet. Ezen ipari övezeten kívül már csak a megye nagyobb városaiban fejlődött ki figyelemre méltó ipari tevékenység.

Bár a rendszerváltozás után Pest megyében is ugrásszerűen gyarapodott az ipari cégek száma, ez nem vezetett az ipar területi elhelyezkedésének radikális módosulásához. A már korábban is ipar nélküli települések az elmúlt évtizedben sem vonzották az ipart, így lokális gazdasági szerkezetükben sem történt említést érdemlő átrendezés. Az ipari cégek zöme napjainkban is a tekintélyes ipari múlttal rendelkező városokban, ill. a főváros környéki településekben tömörül. Minden bizonnyal bejátszik ebbe az is, hogy a cégek telephelyválasztásában még ma is meghatározó szempont a főváros közelsége, legalábbis ez derült ki az 1998-ban elvégzett kérdőíves vizsgálatból.

Az új, jogelőd nélküli cégek telephelyválasztásában alapvetően a következő tényezők játszottak szerepet: kedvező földrajzi fekvés, szükséges számú és szakképzett munkaerő, szállítási, közlekedési kapcsolatok a főváros közelsége, olcsó telekár, rendelkezésre álló szabad terület, infrastrukturális ellátottság, érzelmi kötődés és egyéb személyes indíték (ez utóbbit különösen a magyar magántulajdonú cégeknél jelölték meg többen). Ha ezeket rangsorolva vesszük figyelembe, akkor valójában a földrajzi fekvés, a főváros közelsége és a szükséges munkaerő (nem is a képzettsége) volt a döntő elem az olcsó telekár mellett. Egyébként a cégek által elfoglalt ipari területeknek a nagysága az új, előzmény nélküli cégeknél inkább nőtt, míg a jogelőddel rendelkezők esetében jobbra nem változott. Talán azért sem, mert az utóbbiaknak már nem is igazán nyílt lehetőségük – környezetük beépítettsége miatt – az eredeti terület növelésére.

Néhány tetemesebb tradicionális ipari területtel rendelkező Pest megyei város (Cegléd, Dunakeszi, Gödöllő, Nagykőrös, Százhalombatta, Szigetszentmiklós, Vác) ipari területein zajló változásokat közelebbről megvizsgálva nyilvánvalóvá vált, hogy sok rokon vonást mutatnak a fővárosban megfigyelttekhez. Az azonban már a kutatás elején bebizonyosodott, hogy ezek a városok egyáltalán nem számolnak az ipar eltűné-

sével (amint az Budapest kapcsán felmerült az 1990-es évek elején, ugyanis voltak olyan megnyilatkozások, amelyek az ipar gyors „felszívódását” jósolták, ám az évtized változásai megcáfolták ezeket). Sőt a Pest megyei városok, falvak (amit a falusi iparral kapcsolatos kutatások is megerősítenek; KISS É. 1998c) még jobban ragaszkodnak az iparhoz, a már meglevő üzemek megtartásához és újak letelepedésének az előmozdításához, annak ellenére, hogy ma már az ipartelepítés egyre kevésbé vállal szerepet a településfejlesztésben.

Ugyanis napjainkra eltolódás történt abba az irányba, hogy a településeknek maguknak kell rendszerint előre megteremteni a kedvező infrastrukturális feltételeket, ami ha jó forgalmi fekvéssel is párosul akkor nagyobb esély van az ipar megtelepedésére, további fejlődésére. Azok a települések viszont, amelyek rossz közlekedési, ill. földrajzi fekvéssel és/vagy kevésbé fejlett infrastruktúrával rendelkeznek kétségtelenül hátrányba kerülnek az ipari cégek telephelyválasztásakor, s ez által lemaradhatnak a fejlődésben, az éleződő versenyben is.

A Pest megyei városokban folytatott vizsgálódások egyöntetűen arra utalnak, hogy ma az ipar, ill. az ipari tevékenység több ok miatt is óriási jelentőségű számukra. Egyfelől a lokális foglalkoztatásban, másfelől a helyi adóbevételekhez való hozzájárulásban van releváns szerepük, mert a tercierizálódásuk jóval lassabban halad, mint a fővárosé, és mert az idegenforgalom mint kiút szintén kevésbé jöhet szóba. Ezzel indokolható, hogy pl. ipari parkok, azaz elkülönített ipari területek kialakításával is próbálkoznak.

Napjainkban az országon belül Pest megyében van a legtöbb olyan település, amely ipari parkkal rendelkezik, de hogy közülük ténylegesen hány és milyen mértékben működik, arról nincsenek pontos információk. Az alábbi néhány példa is azt támasztja alá, hogyha bizonyos fokig eltérő eszközökkel, módon és mértékben is, de mindegyik város a lokális ipar megtartására és fejlesztésére törekszik.

*Cegléd*en, a város É-i felében előforduló ipari területek mellett új területet is kijelöltek az ipari parknak, ami azt sugallja, hogy több ipari üzem letelepedését várják a jövőben. Ez azonban nem vezetett radikális térszerkezeti változásokhoz. A dezindusztrializáció mellett a reindusztrializáció is folyik, ami még erőteljesebb itt és a többi Pest megyei városban mint Budapesten. A megszűnt cégek területét továbbra is ipari területként hasznosítják (példa erre az itteni Mezőgép területe), kivéve akkor, ha az a város D-i részében vagy a belvárosban található, mivel távlati feladat, hogy az ott levőket át kell helyezni. Cegléd belterületének mintegy 20–25%-át teszik ki az ipari területek, a fővárosban viszont kb. 4,5% a részesedésük.

*Vác*ott szintén gyarapodtak az ipari területek, amihez az is hozzájárult, hogy az önkormányzat – csakúgy mint máshol – különböző eszközökkel ösztönzi a cégek letelepedését. Ennek köszönhetően a zöldmezős beruházások száma is nőtt. Így ma már a város belterületének durván a 15–20%-át adják az ipari területek. Az egykori szocialista nagyvállalatok épületeit, területeit sokféleképpen igyekeznek hasznosítani. Pl. a Váci Hajógyár területén 30–40 cég telepedett meg, amelyek részben ipari, részben kereskedelmi, szolgáltató tevékenységet folytatnak. Amíg Vácott a németek a „zöldmezős” beruházásokat részesítik előnyben, addig Szigetszentmiklóson az olaszok a „barnamezősöket”. Ez utóbbi azt jelenti, hogy a meglevő ipari létesítményeket közművesítik, újítják fel, alakítják át úgy, hogy azok megfeleljenek a kereskedelmi és szolgáltató feladatok ellátására. Talán ezzel is magyarázható, hogy ebben a városban az ipari területek kiterjedése nem nőtt számottevően, s mindössze 6–7%-át foglalják el a város belterületének. Itt is, mint mindegyik városban, csak környezetbarát ipari és szolgáltató létesítmények telepítését támogatják, amelyek megtelepedésén sokat lendített az M0-ás autópálya körgyűrűjének a megjelenése.

Nagykőrös ipara szintén súlyos válságba került a rendszerváltozás után. Legnagyobb vállalata, a konzervgyár, ha „karcúsítva” és nagyon nehezen is, de kilábalta a válságból, ami a francia befektetőknek köszönhető. A kisebb területre visszaszoruló nagy múltú konzervipari tevékenység mellett új ágazatok is felbukkantak, mivel a korábbi konzervgyári épületek egy részében egy olasz vállalkozó elektronikai összeszerelő üzemot létesített, míg egy másikban egy japán cég CD-összeszerelőt alakított ki. A helyi vezetés nagy erőfeszítéseket tesz az ipar fejlesztésére és ipari parkot is tervez, de a város viszonylag kedvezőtlen (közlekedésföldrajzi) fekvése és a tetemes számú szakképzetlen munkaerő komoly hátrányt jelent.

Százhalombatta ipara, és annak két nagy cége (Hőerőmű, Kőolajfinomító) viszont – szemben az előbb említett városokkal – szinte minden megrázkódtatás nélkül élte túl az átszervezéseket. Ennél fogva az ipari területek nagyságában és az ipar térszerkezetében nem történt radikális változás, és ez nem valószínű a jövőben sem, mivel a város igen jó anyagi helyzetben van. Éppen ezért semmi sem kényszeríti a város önkormányzatát arra, hogy sürgősen cselekedjen. Ennek ellenére mégis kialakításra került egy ipari park, amely tovább gyarapítja a jelenleg a város területéből egyharmaddal részesedő ipari területek nagyságát. Ennek térbeli elhelyezkedése is jóval kedvezőbb, mert a városközponttól távol található, így a jelenlegi üzemek környezetszennyező tevékenységét alig fokozza majd.

Összefoglalás

Budapest Európa egyik újjászülető városa, amelyben az ipar és az ipari körzetekben lezajló változások hatalmas szerepet játszanak. A tradicionális ipari területeinek a térbeli elhelyezkedésében nem történt óriási változás az elmúlt évtizedben, hiszen nem került sor azok tömeges áthelyezésére vagy kitelepítésére, azok továbbra is főként a pesti oldalon fordulnak elő. Ám látványosan módosult az általuk elfoglalt terület nagysága, mivel a korábban összefüggő, kiterjedt ipari területek nemcsak összezsugorodtak, hanem „fel is darabolódtak” és kisebb, foltszerű egységekre estek szét. Ez szorosan összefonódik a területek funkcióváltásával is, ami ma még egyáltalán nem tekinthető lezárt folyamatnak. Éppen ezért az ipari területek nagyságának csökkenésével a jövőben is számolni kell, aminek üteme azonban lassulni fog, de nem vezet az ipar eltűnéséhez.

A fővárosban végbement eddigi folyamatok számos közös vonást mutatnak a nyugat-európai nagyvárosok ipari területein tapasztaltakkal, mintegy megkésve is, de követik azokat. Ugyanakkor felfedhetők hasonlóságok más kelet-közép-európai városokban megfigyeltékhez is. Mindezek együttesen azt vetítik előre, hogy Európa két különböző felében a városok, sajátos fejlődésük eredményeként, egyre inkább hasonlónak válnak egymáshoz (WECLAWOWICZ, G. 1992).

Pest megye iparának térbeli elhelyezkedésében sem következett be gyökeres változás, habár az ipari területek kiterjedése jobbra nőtt. Ez valószínűleg annak a következménye, hogy a dezindusztrializációval szemben erőteljesebben halad a reindusztrializáció és az ipar újrastrukturálódása, ami az ipar jövőben is stabil pozícióját sejteti, de a terciarizáció mérsékelt üteme is okolható az ipar lokális gazdaságban betöltött szerepének megmaradásáért, ill. erősödéséért.

Ebből adódóan a Pest megyei városokban az iparban zajló változások jóval szerényebb mértékben hatnak a városszerkezetre és funkcionális tagozódására, mint a fővárosban. Ráadásul a lokális társadalom struktúrájában és az adott városrész külső megjelenésében, imázsában sem érzékelhető olyan látványos átalakulás a Pest megyei városokban, mint Budapesten.

- BENCE I. 1963. A budapesti gyáripár területi elhelyezkedése. – *Földr. Közl.* 11. 2. pp. 101–130.
- BERNÁT T.–VISZKEI M. (szerk.) 1972. Budapest társadalmának és gazdaságának száz éve. – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Kossuth Könyvkiadó. Bp. 278 p.
- CAMAGNI, R. 1991. Spatial implications of technological diffusion and economic restructuring in Europe. – The Italian case, *Ekistics*, 58, 350/351, pp. 330–335.
- CHESIRE, P. 1991. Problems of regional transformation and deindustrialization in the European Community. – In: RODWIN, L.–SAZANAMI, H. (eds.): *Industrial change and regional transformation*, Harper Collins Academic, London, pp. 237–268.
- CHAPMAN, K.–WALKER, D. 1988. *Industrial location. Principles and policies*. – Basil Blackwell Ltd, Oxford, 305 p.
- DOLING, J.–KOSKIAHO, B.–VIRKKALA, S. (eds.) 1994. *Restructuring in old industrial towns in Finland*. – University of Tampere, Tampere Research Reports, Series A, 6, 295 p.
- GRITSZAI, O. 1997a. The economic restructuring of Moscow in the international context. – *GeoJournal*, 42, 4, pp. 341–347.
- GRITSZAI, O. 1997b. Business services and restructuring of urban space in Moscow. – *GeoJournal*, 42, 4, 365–376.
- HAMILTON, I. F. E. 1995. Re-evaluating space: Locational change and adjustment in Central and Eastern Europe. – *Geographische Zeitschrift*, 83, 2, pp. 67–87.
- KISS É. 1993. A budapesti ipar szervezeti felépítése és néhány jellemzője. – *Földr. Ért.*, 42, 1–4. pp. 225–242.
- KISS É. 1998a. A nagyvárosi ipar térszerkezeti változásai (II. Helsinki). – *Ipari Szemle*, 6. pp. 17–20.
- KISS É. 1998b. Városstervezés és városfejlesztés a világ XXI. századi „fővárosában”, Tokióban. – *Falu-Város-Régió*, 1. pp.12–23.
- KISS, É. 1998c. Ways of rural transformation in Hungary – the case of Szob. – Manuscript, MTA FKI. Bp, 29 p.
- KISS É. 1999. A szekunder szektor és térbeli kapcsolatai, fejlődési lehetőségei a Budapesti Régióban. – Kézirat, MTA FKI. Bp. 21 p.
- KLUCKA G. 1996. A budapesti belváros átalakuló funkciói (Transforming functions of the inner city of Budapest). – In: DÖVÉNYI Z. (szerk.): *Tér-Gazdaság-Társadalom. Huszonkét tanulmány BERÉNYI Istvánnak (Space-Economy-Society. 22 studies to István BERÉNYI)*. – MTA FKI, Bp. pp 19–29.
- KORCELLI, P. 1995. Urban restructuring in East-Central Europe: selected questions. – *Geographia Polonica*, 66, 7–12.
- KOREC, P. 1997. New tendencies of manufacturing development in Bratislava. – In: KOVÁCS, Z.–WIEßNER, R. (eds.): *Processe und Perspektiven der Stadtentwicklung in Ostmitteleuropa*, L.I.S. Verlag, Passau, pp. 131–140.
- MACHIMURA, T. 1992. The urban restructuring process in Tokyo in the 1980s: Transforming Tokyo into a world city. – *International Journal of Urban and Regional Research*, 1. pp. 114–128.
- MISZTAL, S. 1997. Deindustrialisation of Warsaw and redevelopment problems of derelict industrial areas. – In: KOVÁCS, Z.–WIEßNER, R. (eds.): *Processe und Perspektivender Stadtentwicklung in Ostmitteleuropa*, L.I.S. Verlag, Passau, pp. 125–130.
- PARKINSON, M. 1991. The rise of the entrepreneurial European city: strategic responses to economic changes in the 1980s. – *Ekistics*, 58. 350/351. pp 299–307.
- PREISICH G. 1969. Budapest városépítésének története. – Műszaki Könyvkiadó, Bp. 310 p.
- RODWIN, L. 1991. European industrial change and regional economic transformation: an overview of recent experience. – In: RODWIN, L.–SAZANAMI, H. (eds.): *Industrial change and regional transformation*. – Harper Collins Academic, London, pp. 3–39.
- SOJA, E. 1987. The postmodernization of geography: A review, – *Annals of the Association of American Geographers*, 77, 2, pp. 289–294.

- TAKEUCHI, A. 1985. Change of Land Use and Industrial Community in Tokyo, – *Sinchini New Gography*, 3, 4, pp. 33–45.
- TELKES I. 1983. Pest megye népességszámának alakulása és annak néhány sajátos vonása. – *Területi Statisztika*, 6. pp. 697–704.
- VIRKKALA, S. 1994. Restructuring, localities and old industrial towns in Finland. – In: DOLING, J.–KOSKIAHO, B.–VIRKKALA, S. (eds.): *Restructuring in old industrial towns in Finland*. – University of Tampere, Tampere Research Reports, Series A, 6, pp. 1–13.
- WECLAWOWICZ, G. 1992. A városok térbeni-társadalmi szerkezete Kelet-Közép-Európában (Spatial-social structure of towns in East-Central Europe). – *Tér és Társadalom*, 6, 3–4, pp. 215–222.

CHARACTERISTICS OF THE SPATIAL STRUCTURE OF INDUSTRY IN THE CENTRAL REGION OF HUNGARY IN THE 1990s

by *É. Kiss*

S u m m a r y

Since the change in the political system relevant changes occurred in the industry of the Central Region (including Budapest and Pest county), which is an important industrial centre and one of the most dynamically developing part of the country. This study is mainly aimed to demonstrate the transformation of the spatial pattern of industry in the background of the processes taking place in and affecting industry, and processes having taken place in the traditional industrial areas. These are based on the experience of the research carried out between 1995 and 1998, which was supported by the National Scientific Research Fund.

During the present decade significant changes occurred in the internal organisation of firms, in their number and structural division, in the volume of industrial investment. All these have had an impact on the spatial structure of industry too. In the traditional industrial belt of Budapest, which have a form of a half ring around the city centre, mainly on the Pest side, two opposite processes can be observed. In the northern part of the industrial areas the main trend has been functional change. Deindustrialization is most advanced here. Most frequently retail and service establishments appeared in the old industrial areas. At the same time in the southern part of Budapest a renewal of industrial areas, restructuring of the industry is going on, which means that industry is to survive in the long run.

In the Pest county an industrial belt has been developed around the capital. Apart from this, only some larger towns have possessed significant industry. In the spatial structure no essential change has happened, however, it has become obvious that the towns and villages in Pest county do not count at all with the disappearing of the industry. Here the main purpose is the maintenance and renewal of industry. Therefore in the industrial areas usually industrial (or sometimes industrial and commercial) establishments are to be established in the future too. Thus, the transformation of the industrial areas has not had such a considerable effect on the structure and functional division of the towns in Pest county as in the case of Budapest. The Hungarian capital is one of the renascent cities of Europe, which shows numerous similarities to the industrial restructuring of other European cities. Due to it Budapest and its region have a great potential to be integrated into the changing network of European urban areas.

Translated by the author